

82

TITU MAIORESCU — UTILIZAREA FILOSOFIEI EUROPENE LA MODERNIZAREA CULTURII ROMÂNE*

ANGELA BOTEZ

Născut la Craiova în 1840, Titu Maiorescu era înrudit cu gânditori de seamă ardeleni, cu Petru Maior — de unde schimbarea numelui tatălui său din Ion Trifu în Ion Maiorescu. Şi-a făcut studiile la Viena (Academia Theresianum), Berlin, Paris. Îşi dă doctoratul la Goessen cu teza *De philosophia Herbarti*. În perioada studiilor este influențat de ideile lui Kant, Feuerbach, Goethe, Schiller, Herder. A fost membru al Societății Filosofice din Berlin (1860). A impulsionat învățământul filosofic la Iași (1862–1872) și la București (1884–1909). A fost ministru și prim-ministru, *spiritus rector* al societății *Junimea*.

Până în 1870 s-a manifestat asupra lui influența filosofului *Herbart*, pe care Tânărul Maiorescu l-a studiat la Academia Theresianum din Viena și de la care preia ideea, din nou actuală la sfârșitul secolului al XX-lea, că *psihologia determină progresul filosofiei și al logicii*. Influența lui Herbart a fost limitată în timp și s-a combinat cu alte influențe europene. Filosofia germană a avut pentru concepția lui Titu Maiorescu acel rol de catalizator descris de Lucian Blaga în lucrările sale. Maiorescu a găsit în filosofia lui Herbart expresia autonomă a gândirii raționale libere. El are afinități și cu viziunea antropomorfică a lui *Feuerbach*, adoptată mai târziu, cu *apriorismul kantian* în teoria cunoașterii, cu unele idei estetice ale lui *Schopenhauer*, iar în teoria culturii se simte influența lui *Hegel*. Evoluția gândirii filosofice a lui Titu Maiorescu a fost determinată de aprofundarea izvoarelor concepției sale. Departe de a deveni eclectic, cum au susținut unii comentatori, sau raționalist scientist, cum au crezut alții, în cele trei etape ale gândirii sale: vieneză (1856–1858), berlineză (1859–1861) și a aplică-

* Am pornit de la titlul unui paragraf din lucrarea regretatului cercetător Simion Ghiță, *Titu Maiorescu și filosofia europeană*, publicată în 1995 și care sună astfel: *Filosofia europeană în slujba culturii române*.

Spiritul de autentic cercetător al lui Simion Ghiță l-a ajutat la înțelegerea aprofundată a elementelor esențiale din opera filosofică a lui Titu Maiorescu, fiind unul dintre exegeții de seamă ai acestuia. Dintre comentatorii contemporani mai toți s-au referit și la cărțile lui Simion Ghiță. Noi vom folosi multe aprecieri ale acestuia asupra lui Maiorescu din carteaua amintită și din volumul *Istoria filosofiei românești*, vol. 1, Ed. Academiei.

Intervenția de față are, pe lângă scopul principal, o comunicare despre filosofia lui Titu Maiorescu, cu ocazia sesiunii închinante aniversării a 140 ani de la înființarea Academiei Române — Titu Maiorescu fiind unul dintre primii membri ai ei —, și menirea de a face o nouă pledoarie pentru cercetarea filosofică de calitate, pentru perfecționarea instituțiilor acesteia.

*rii filosofiei la problemele culturii umaniste românești*¹. Titu Maiorescu a mers de la admirația sa absolutizatoare pentru logică spre o filosofie generală umanistă cu aplicații la estetică și teoria culturii. În 1860 Tânărul Maiorescu scria: „Cariera îmi va începe cu filosofia speculativă. După câțiva ani de predare privată voi propune în public studiul meu principal — științele filosofice de stat, căci este chemarea mea²... Filosofia este intim legată de orice activitate spirituală... Adevărata fire a poeziei este nedespărțită de filosofie”³.

În întreaga sa lucrare culturală, *Titu Maiorescu situează filosofia în legătură organică cu celelalte forme ale spiritualității*. El a folosit ideile-forță ale filosofiei europene ca energii active în procesul de modernizare spirituală a culturii românești, înțelegând cultura ca formă de viață, ca organism viu. Ideea este de inspirație germană, iar Maiorescu o preia și o adaptează. Orice formă de viață poate fi împrumutată, ea trebuie să găsească însă un fundal pe care să se poată altoi. Orice formulă abstractă adusă dintr-o cultură în alta trebuie să fie pre-mearsă de o intuiție străveche favorabilă a culturii primitoare. Această *concepție filosofică organică* a fundamentat mult discutata teorie-estetică a „formelor fără fond“ a lui Titu Maiorescu.

Referirea la izvoarele filosofice europene ale gândirii și activității maioresciene aduce la suprafață noi posibilități de interpretare și înțelegere a *concepției principale ce a fundamentat procesul reconstrucției moderne a culturii române*. Despre acest proces Maiorescu scria în *Observări polemice*, în 1869: „Un început de cultură [...] trebuie să cuprindă, mai întâi, ceva ce nu a fost până atunci în viața unui popor, dar al doilea, totodată ceva ce poate servi ca *fundament* pentru o clădire și o urmare mai departe. Numai cu aceste *două elemente* este un început, dar pentru ca o continuare în viitor să se întâmple, începutul cel mic ca întindere ar trebui să fie mare prin *adevărul* ce-l cuprinde, prin *valoarea energetică* ce-i dă putere de rezistență și care biruinind prin greutățile timpului va produce sirul neîntrerupt de *noi forme, de viață*“⁴. Titu Maiorescu caută să releve *convergențele filosofice și culturale dintre România și Europa modernă*.

Maiorescu credea în *energia vitală* a organismului spiritualității românești care îl va face capabil să asimileze cele mai noi opere literare, științifice și filosofice. El a căutat să folosească în scopul impulsionării acestui proces marile realizări ale filosofiei europene și, de asemenea, a încercat să *convingă lumea culturală din România că filosofia „ca expresiunea cea mai complectă a spiritului omenesc la un moment dat al dezvoltării sale“* trebuie implicată în critica și îndrumarea tuturor evoluțiilor artei, a culturii în general. Spiritul filosofic a fost cultivat de către Titu Maiorescu și în sine, și în scopul formării unor gânditori reprezentativi ai românilor.

Pentru cunoașterea concepției sale filosofice prezintă o importanță mai mare scierile: *Ein Fragment aus meiner Jugend* (Fragment din tinerețea mea) (1858); *Das Verhältnis* (Despre relație) (Berlin, 1859); *Einiges philosophische in ge-*

¹ Vezi Simion Ghiță, *Titu Maiorescu și filosofia europeană*, București, Editura Porto Franco, 1995.

² Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. III, București, Editura Minerva, 1980, p. 94.

³ Titu Maiorescu, *Scrieri de tinerețe*, București, Editura Dacia, 1981, p. 176.

⁴ Titu Maiorescu, *Observări polemice*, în *Opere*, vol. I, București, Editura Minerva, 1978, p. 140.

meinfasslicher Form (Ceva filosofic pe înțelesul tuturor, traducere din germană de M. Djuvara, 1920) (Berlin, 1860); *La Relation. Essai d'un fondament de philosophie* (Relația. Eseuri despre fundament filosofic) (Paris, 1861); *Ethische, ästhetische und kritische Aphorismen* (Aforisme etice, estetice și critice, traducere de Torouțiu, 1943) (1861–1862); *Logica* (ediția I, 1876); *Logica și aplicațiile* (14 prelegeri libere ținute de Maiorescu la Universitatea din București în anul 1880–1881); *Patru conferințe publice. Ipnotismul. Originea limbajului. Darwinismul în progresul intelectual. Despre limbă și inteligență* (1883); *Cursul de istoria filosofiei contemporane* (germană, franceză, engleză) ținut la Universitatea din București între anii 1884 și 1909 (existent în manuscris la Biblioteca Academiei, editat de Gr. Tr. Pop și Al. Surdu sub denumirea de *Prelegeri de filosofie* în 1980); *Două prelegeri despre filosofia kantiană* (1884)⁵.

Ni se pare foarte actuală metoda maioresciană de predare a istoriei sistemelor filosofice: „Vă atrag însă atenția că, în cursul nostru, eu nu am misiunea de-a vă prezenta un sistem al meu, spune Maiorescu, ci de-a vă expune sistemele altora. În cazul când îmi voi permite de-a face unele observări critice, voi căuta să despart sistemul altuia de observările mele personale“.

Această deprindere de-a spune neted sistemul altuia — spune Maiorescu —, fără a-l corela cu părerile noastre proprii, este de o deosebită însemnatate. S-ar părea că e o îndatorire nespus de mică și de simplă; și cu toate acestea este trist de-a constata că la noi în viață publică, în scrieri ori în discuțiuni, lumea s-a obișnuit cu păcatul de-a vorbi, ba chiar a scrie, cu o pornire nestăpânită, nemurmărate chestiuni fără să fie în cunoștință de cauză. Adesea se ticiuiesc opiniuni, în zorul discuțiunilor, care se pun pe seama diferenților autori. Cu greu găsești pe unii care să-și fi dat osteneala de-a analiza o carte ori un discurs și a prîncepe neîndoios ce a vrut autorul lor să spună și cum își argumentează el tema. De obicei, cei care discută, născocind idei atribuite cine știe căruia nefericit de scriitor, se aseamănă cu vestitul cavaler ce-și întocmea vrăjmașii din mori de vânt și se prindea cu dânsеле la luptă crâncenă.

Bine e și cuviincios să știi despre ce e vorba, înainte de-a deschide gura ca să te pronunți — corolarul acestei reguli este să taci dacă nu știi, căci dacă e important să știi ce știi, deopotrivă de important este să știi ce nu știi“.

Eu vă voi prezenta sistemul lui Schopenhauer aşa cum și l-a format el, liberi fiind d-voastră de-a-l discuta, de a-l aproba ori nu, de-a lua din el ce veți crede, căci datoria unui profesor nu este de-a vă impune sistemul vreunui filosof, ori care ar fi el. «*Jurare în vorba magistri*» a fost pururea o piedică în dezvoltarea inteligenței studenților. A da metoda sigură în căutarea adevărului și nimic mai mult, aceasta este datoria unui profesor, căci esențialul stă tocmai în libera argumentare lăsată studenților. Și numai când ei vor discuta în deplină libertate, ba chiar de vor căuta să susțină o părere nouă, un sistem mai bun, numai în acest caz vom simți cu plăcere că progresul nu s-a curmat în calea sa, că generațiile noi tind să le întreacă pe cele ce sunt pe cale de apus.

⁵ Vezi S. Ghiță, *Titu Maiorescu*, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, București, Editura Academiei, 1972, p. 355–358.

D-voastră nu aveți altă datorie decât să studiați argumentele ce vi se prezintă, de-a vă concentra toată atenția pentru perceperea conștiințioasă a obiectului expus, și de veți găsi vreo opinie contrară, să vă trudiți de-a o dovedi printr-o argumentare personală.“

Și deschiderea lui Maiorescu spre contexte istorico-sociale în filosofie ni se pare de reținut.

„În această cugetare a contemporaneității și cu această relevare a momentului personal, aveam sâma, nu a unei tradițiuni seci și rece culeasă de prin cărți“ — spune Maiorescu —, ci expunerea unei tradițiuni vii, a unui curent de dezvoltare a cugetării moderne într-o anumită direcție.

Filosofia nu se prezintă ca o știință exactă, în care să se fi adunat după vremuri, un sir de adevăruri fundamentale și sigure, încât peste ele mai departe să poți edifica alte adevăruri. Pe când matematicile, fizica, chimia, într-un cuvânt științele exacte, înaintea și se perfecționează fără încetare, în filosofie, din contră, toate sunt în controversă. Orice nou sistem de filosofie trebuie să înceapă tot de-a capo, tot de la rediscutarea a chiar fundamentelor pure.“

„Prelegerile libere despre *logică și aplicațiile ei* — ținute în 1880–1881 — au o mare importanță pentru reconstruirea concepției filosofice a lui Titu Maiorescu, deoarece după cum observă și S. Ghiță⁶, aici Maiorescu plasează logica în cadrul mai larg al teoriei cunoașterii. Tot aici gânditorul român face o pledoarie pentru filosofie — criticând pozitivismul — precum și interesante aplicări ale logicii la problemele culturii românești. Ele sugerează existența unei temelii filosofice unitare a concepției maioresciene despre cultură.“

Cursul de istoria filosofiei germane, franceze și engleze din secolul al XIX-lea, ținut la Universitatea din București de la 1884 la 1909, reprezintă cea mai importantă scriere filosofică a lui Maiorescu rămasă multă vreme nevalorificată. Cursul lui Maiorescu constituia o „mare atracție intelectuală“, spunea I. Petrovici. „Cu toată metoda lui severă și alura sa pozitivistă, nu arareori se avânta în domeniul vaporos al ipotezelor metafizice, nu arareori se lăsa condus de suful elocinței sale încălzite și de zborul unei poezii autentice. Aici Maiorescu se dezvoltă mai slobod ca oriunde și cântă pe toate clapele bogatei sale personalități“⁷.

Prin cursul său de istoria filosofiei, Maiorescu urmărea să pună în lumină tendințele dominante din filosofia europeană a vremii — kantianismul în Germania, pozitivismul în Franță, empirismul și evoluționismul în Anglia — precum și punctile de trecere dintre aceste curente filosofice. „În cursul de istoria filosofiei — îi scria Maiorescu lui Du-Bois Reymond — am considerat important să stabilesc legătura, parțial trecerea, de la «lucrul în sine» al lui Kant și de la cele trei forme intuitive — spațiu, timp și cauzalitate — la pozitivismul lui Comte și la aplicarea teoriei evoluționiste a lui Spencer cu acel element de «incomprehensibilitate» — exact în sensul științelor moderne ale naturii“.

⁶ Simion Ghiță, *Titu Maiorescu și filosofia europeană*, op. cit.

⁷ Ion Petrovici, *Titu Maiorescu* (1840–1927), București, Casa Școalelor, 1931.

La Universitatea din Bucureşti, Maiorescu n-a mai predat cursuri teoretice ca în primul deceniu la Universitatea din Iaşi (de psihologie filosofică, de metafizică, de antropologie filosofică etc.) pe baza sistemelor filosofice pe care le considera capabile să ofere soluţii, el a preferat să predea, paralel, doar un curs de logică și altul de istoria filosofiei. Prin aceste cursuri, el urmărea — ca și pe planul culturii în general — „să ofere creatorilor de mâine ai filosofiei româneşti instrumente solide de lucru (logica) și să indice direcţii și modele de gândire europeană (istoria filosofiei)“.

Titu Maiorescu a folosit filosofia europeană, dar nu numai cea politică, ci și logica, filosofia limbajului, a culturii, estetica, dar și metafizica și gnoseologia, antropologia, filosofia istoriei și a psihologiei, pentru a fundamenta procesul de modernizare a culturii române. El a introdus filosofia ca disciplină autonomă în învățământul românesc aşa cum se preda ea în Europa, a susținut că filosofia este o parte importantă a culturii și trebuie folosită în rezolvarea problemelor vitale ale poporului român și pentru cultivarea limbii naționale.

După întoarcerea în țară, continuând propagarea filosofiei generale prin conferințe și prin cursuri, Maiorescu se angajează într-o „acțiune culturală națională“, adică de salvare a națiunii române prin cultura națională. Căci, în condițiile dominației egoismului în cercurile politice și intelectuale, când mulți căutau în nouă stat român să profite de avantajul puterii, exista, după el, pericolul de a cădea, „fără scăpare în mâna Austriei și a Rusiei. Cauza nu este Vodă sau cutare și cutare ministru; cauza este absoluta *lipsă de vitalitate intelectuală în societatea și în poporul nostru...* Oamenii aceștia se dirig toți prin instințe naturale. Pasiunea sexuală și iubirea de bani și de mâncare — scria el în ianuarie 1865 — sunt exclusivele motive de acțiune. Din nenorocire, asemenea motive sunt cosmopolite; bani și femei le poți avea și sub ruși și sub austrieci. Prin urmare, ce cauză ne-ar putea opri pe noi să nu cădem în mâna nemților sau a rușilor?“⁸

Pare inedită această latură națională și anticosmopolită a lui Titu Maiorescu. Ea poate fi remarcată în conferințele sale publice. Astfel, una din „prelecțiunile populare“, ținute în primăvara anului 1864, este intitulată *Individualitatea poporului și cosmopolitismul*.

Baza filosofico-ideologică a acestei angajări maioresciene în problema națională este istorismul și hegelianismul. Dar care istorism? Cel istorico-juridic sau cel cultural-romantic al lui Herder? se întreabă S. Ghiță.

„Că istorismul istorico-juridic german a fost baza teoretico-ideologică a angajării naționale a lui Maiorescu nu începe îndoială. Totuși, după cum am văzut ceva mai înainte, Tânărul gânditor român nici nu-l menționează pe Niebur, iar pe Savigny, Ritter și Ranke îi pomenește doar în treacăt, fără să le fi citit operele. De asemenea, el nu admite conceptul de «spirit al poporului» și nici «ordinea providențială». Deși influența acestui istorism nu poate fi total negată, mai probabilă este influența istorismului lui Herder, mărturisită cu entuziasm de Maiorescu în scrierile din tinerețe, dar mai ales, în *Jurnal* și în *Epistolar*. De alt-

⁸ Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, vol. V, 1904, p. 12.

fel și școala istorică germană a suferit influența lui Herder, iar Wilhelm von Humboldt, pe care-l menționează Rossi printre reprezentanții școlii istorice, a fost un discipol și un continuator al neoumanismului german. Oricum, influența lui Herder s-a exercitat mai înainte asupra lui Maiorescu și oferea mobiluri de acțiune în situații similare cu cea din Germania de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Herder avea în vedere, atunci, întărirea conștiinței naționale prin cultură, temându-se de asimilarea poporului german prin cultura franceză, sau chiar de ocuparea statelor germane de către armata franceză.⁹

Herder se referă, ca și Maiorescu mai târziu, la rolul limbii și al culturii în apărarea ființei și identității naționale. „Dacă limba este organul forțelor noastre sufletești, mijlocul destinat culturii și educației noastre celei mai profunde, atunci bine educați nu putem fi decât în graiul poporului și al țării noastre; o aşa-zisă educație franceză în Germania trebuie în mod necesar să educe greșit și să rătăcească spiritele germane.”¹⁰

Este interesant de remarcat că, în această direcție, Titu Maiorescu continuă orientarea lui Ion Maiorescu și a altor pașoptiști (Bariț, I. Eliade Rădulescu, C.A. Rosetti, după cum scrie Simion Ghiță¹¹). Astfel, la 1 aprilie 1847, Ion Maiorescu îi scria lui A. Mureșanu: „Eu voi scrie ceva cam după Herder” și protesta împotriva propunerii făcute de unii boieri ca în școala românească științele să se predea în limba franceză. „Cât pentru noi (cel mai mare rău) nu este căderea atât or profesori cu merite, ci naționalitatea și periclitarea ei. Aceasta a fost singurul idol la care ne-am închinat toți românii adevărați, în numele naționalității, vă jur — aveți înțelegcinea și apărați cauza limbei naționale”¹².

Așa cum rezultă din *Epistolar*, în lunile ianuarie și martie 1805, când dezbatе aceste probleme, Titu Maiorescu pregătea pentru editare scierile complete ale tatălui său, inclusiv a corespondenței.

Dar Titu Maiorescu a folosit el însuși argumente herderiene în „activitatea sa națională”, adică în efortul de a contribui la supraviețuirea națiunii române prin cultivarea limbii și a culturii naționale. „Kant, Schiller și Beethoven sunt elemente puternice ale naționalității germane — scria el unchiului său, Ion Popazu, la 7/19 martie 1865 — de aceea, poporul francez nici nu-i înțelege, nici nu vrea să-i cunoască, întrucât asemenea genii de arte și știință prind rădăcini în poporul lor, întrucât poporul lor trăiește ca națiune, toate popoarele supuse romanilor fură romanizate: francezi, portughezi, spanioli, italieni, români. Numai grecii, având arte și științe, scăpară neatinși... Fiecare popor are o natură și sa primitivă și determinată chiar fizioligicește... Pentru ca un popor să nu rămână o simplă seminție etnografică, pentru ca să devină națiune și stat, se cere, cum am zis, să și producă și să fie impresionabil pentru literatură, arte și știință, care, singur, îi demarcă individualitatea intelectuală, aptă de a constitui un stat durabil”¹³.

Pentru a contribui mai eficient la dezvoltarea conștiinței naționale între români, la demonstrarea identității noastre naționale, Titu Maiorescu a studiat și

⁹ Herder, *Scrieri*, p. 181–182.

¹⁰ Vezi Simion Ghiță, *Titu Maiorescu și filosofia europeană*, op. cit., p. 87–88.

¹¹ Citat după Cristina Petrescu, *Prefață la volumul Johann Gottfried Herder, Scrieri*, Editura Univers, 1973, p. 32.

¹² Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, vol. V, 1984, p. 129–130.

s-a întemeiat și pe cercetări de antropologie și etnografie, „în ceasurile libere, lucrez acum în felul meu... la studii preliminare pentru problema individualității poporului. Am ajuns la acest punct, ca o consecință a altor reflecții... după convingerea mea, orice popor este o entitate limitată individual; el trebuie să aibă propriile sale legi, propria sa artă, propria sa literatură, propria sa politică, așa cum are propria sa limbă“.

Titu Maiorescu a folosit pentru îndrumarea evoluției culturii române și modernizarea ei idei ale lui Herder, Goethe, Kant, Hegel, Feuerbach, Schopenhauer. El vorbește despre dialectica legăturii dintre național și universal în cultură. „Secoul al XIX-lea se va numi în istorie, cu drept cuvânt, secolul naționalităților... Pe lângă tezaurul comun al popoarelor civilizate, mai are fiecare tezaurul său aparte, în care își dezvoltă în mod special individualitatea și, separându-se aici de toate celelalte, își constituie naționalitatea sa. Astfel, se cere ca poporul modern să aibă o formă de stat națională și, mai ales, o literatură și o limbă națională“¹³. Maiorescu nu dă sursa ideii, căci era atunci o chestiune de practică istorică imediată. Totuși, trebuie subliniat că, până la iluminism inclusiv, cultura era considerată ca având un caracter esențialmente universal, fiind legată de natura umană în general, și de ideea de perfecțiune spirituală a omului. Chiar și Herder susține dimensiunea universală a culturii, legată de idealul deumanitate. Totuși el a fost acela care a argumentat, caracterul național al culturii, ca reprezentând o formă de viață a națiunii. Depășind universalismul clasicismului, Herder spunea: „Să trezim în toate (stătulețele germane) marea sentiment că formăm un singur popor, că aparținem aceleiași patrii, că avem o singură limbă. Că trebuie să ne cinstim prin ea și să ne străduim în ea să învățăm cu nepărtinire, de la toate națiunile, dar să rămânem în noi însine o națiune“¹⁴.

Sursa ideii de cultură națională se află în concepția istoristă herderiană despre cultură ca formă de viață. Ea a fost preluată și de alte forme de istorism și a constituit baza teoretică pentru lupta de independență națională a popoarelor europene.

Maiorescu a aplicat în construcția noastră culturală modelul organism al culturii ca formă de viață, relevă Simion Ghiță¹⁵. Această concepție, care și are originea în Herder, o găsim și la Goethe, formată, foarte probabil, sub influența celui dințai, influență recunoscută de autorul lui *Faust*. Este greu de determinat cât datorează criticul nostru lui Herder și cât lui Goethe. Probabil mai mult lui Herder, dar influența lui Goethe nu se poate contesta. Ea a fost remarcată încă din 1940 de Alexandru Diina. „Ca și la Goethe — scria el — cultura e, în concepția lui (Maiorescu) un organism, cu faze progresive și necesare, forme ce cuprind negreșit un fond corespunzător. De aici, violenta combatere a celor ce ignorează această lege. Limba, dreptul însuși sunt, de asemenea, structuri organice... Desigur, evoluționismul acesta organicist, care, prin Maiorescu, stă la baza întregului junimism și apoi a conservatorismului românesc, nu venea ex-

¹³ Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, 1978, p. 277.

¹⁴ Citat după Fritz Martini, *Istoria literaturii germane*, în românește de Eugen Filotti și Adriana Hass, Editura Univers, 1972, p. 203.

¹⁵ Simion Ghiță, *op. cit.*, p. 87-88.

clusiv de la Goethe¹⁶. Totuși — continuă Al. Dima — „personalitatea și opera lui Goethe sunt adânc pătrunse de un adevărat simț al «organicității», și că «fenomenul originar» al lui Goethe este expresia cea mai tipică a concepției, înzând spre o filosofie generală“. Ca istoric-literar Titu Maiorescu face aluzie la evoluționismul biologic, legat de darwinism, din moment ce se referă la „conservatorismul românesc“¹⁷ așa cum se admitea de mulți în epocă. Trebuie subliniat însă că această viziune organicistă a culturii provine de la Herder (de unde s-a inspirat și Goethe) și este de natură istoristă, legată de monismul naturalist al lui Spinoza și nu are nimic comun cu darwinismul social, apărut mult mai târziu și de care s-au folosit mai mult liberalii decât conservatorii. Chiar dacă ar fi existat o legătură directă între teoria maioresciană a culturii și politica lui proconservatoare, atunci ar fi fost vorba de influență teoriei culturii, formată în anii 1859–1861 asupra politicii și nu invers. Deci, chiar și în acest caz limită, cei care deduc teoria maioresciană a culturii din politica junimistă comit o eroare.¹⁸

Dar să revenim la influența culturii clasice germane asupra viziunii maioresciene despre cultură. Ideea unității culturii, bunăoară, nu o găsim numai la istorismul lui Herder și la Goethe, ba chiar și la Schiller. „Adevărata poezie, scria el, în *Considerații filosofice* — este, după cum se știe, nedespărțită de filosofie... Nicăieri nu apare mai frumos latura filosofică a poeziei decât în *Prologul* din *Faust* al lui Goethe“.¹⁹ Nevoia de o viziune filosofică a lumii este necesară poetului pentru a se „putea elibera de banalitatea cotidiană pe care am putea să o caracterizăm ca artificială“.

Scriitorii-cugetători aparținând culturii clasice germane, mai ales Herder și Goethe, l-au influențat pe Maiorescu și în problema limbii. Mai întâi, Herder l-a influențat prin concepția sa despre limbă. Nu există o gramatică universală după modelul logicii universale, cum susțineau adeptii concepției rationaliste. Limbile sunt creații ale popoarelor dezvoltate în condiții specifice de viață. De aceea, ar fi absurd — spune Herder — să se adopte o limbă clasică moartă ca limbă universală. „Limba este o ființă organică și nu o figură geometrică“²⁰ spunea Maiorescu în spiritul gânditorului german.²¹ Cu toate că Herder a scris un *Tratat asupra originii limbii* (1779), pentru Maiorescu concepția istoristă a lui Herder a constituit doar un punct de plecare, doar cadrul filosofic general în interiorul căruia s-a întemeiat pe cercetătorii cei mai de seamă ai vremii, dar și pe W. von Humboldt²², gânditor care a dezvoltat concepția lui Herder și pe cea a lui Goethe în multe probleme și care l-a influențat pe criticul român.

¹⁶ Al. Dima, *Afinități elective. Titu Maiorescu și Goethe*, în: „Revista Fundațiilor Regale“, nr. 9/1940.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Se știe că junimistii au intrat în politică prin 1871 și considerau ca o inconsecvență față de atitudinea lor principală de a genera o cultură autonomă, independentă de ideologia politică.

¹⁹ Titu Maiorescu, *Considerații filosofice* (1860), în *Scrisori din tinerețe*, p. 176–177 (în continuare dă un lung citat din *Prolog*).

²⁰ Titu Maiorescu, *Opere*, vol. I, 1978, p. 20G.

²¹ Această reflecție a lui Maiorăscu ne amintește de caracterizarea dată de Gadamer concepției istorisite a lui Herder, ca un fel de viziune istorist-organicistă opusă celei rationalist-mecaniciste asupra lumii. „Ca și spiritul creator care acționează în natură, lăsând să apară marea ordine vitală a lumii, nu doar ca un *sistem matematic de legi și de proporții*, ci ca o *devenire organică*, la fel natura omului a încetat de a mai fi o constantă abstractă...“ (Articolul *Historiciste* în *Encyclopædia universalis*, p. 452.)

²² Vézi Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbii române* (1866) în *Opere*, vol. I, 1978, p. 321, 326, 356 etc.

Teoria formelor fără fond a lui Maiorescu a cuprins idei ale filosofilor germani istoriști, organiciști, evoluționiști. A gândit cultura română ca pe o formă de viață care îmbină organic factorul extern european cu „fundamentul dinlăuntru“ prin aceasta născând valori literare și filosofice ce pot intra în patrimoniul Europei.

Critica formelor fără fond, respectiv teoria istoristă a unității dintre fond și formă, nu se referă, decât eventual indirect, la doctrina politico-juridică. Ea conține o teorie generală a culturii care poate fi examinată ca atare, pe baza celor trei studii fundamentale: *Contra direcției de azi în cultura română* (1868), *Observări polemice* (1869) și *Direcția nouă în poezia și în proza română* (1872). Toate se referă, în principal, la problemele culturii și ale civilizației. Ele au la bază trei concepte fundamentale ale teoriei maioresciene a culturii: problema adevărului, critica formelor fără fond și teoria fundamentalui dinlăuntru. Toate au la bază o viziune istoristă proprie, al cărei izvor principal este Herder, fiind însă deschis spre alte forme de istorism și spre hegelianism.

„Puterile unui popor, fie morale, fie materiale“, scria Maiorescu în *Prefața* la prima ediție a *Criticelor* (1874), „au în orice moment dat o cantitate mărginită. Avere națională a românilor are astăzi o cifră fixă, „energia lor intelectuală se află asemenea într-o câtime fixată. Nu se poate juca nepedepsit cu această sumă a puterilor...“ etc. Ne amintim că, în 1865, Maiorescu deplângea „lipsa de vitalitate intelectuală în societatea și în poporul nostru“²³. Iar în *Observări polemice* (1869) sublinia că „un început de cultură... trebuie să fie mare prin adevărul ce-l cuprinde, prin valoarea energetică ce-i dă putere de rezistență, biruind greutățile timpului, a produs řirul neîntrerupt de forme noi de viață“.²⁴

După părerea lui Simion Ghiță, rolul cel mai mare în formarea viziunii maioresciene despre cultură 1-a avut istorismul herderian. Herder pune în lumină legătura organică dintre om și animale, dar și dezavantajul apariției omului mai târziu pe lume. Căci totul fiind ocupat de celealte specii, el a trebuit să lupte din greu pentru supraviețuire și apoi pentru îmbunătățirea soartei sale, dezvoltând alte calități decât cele ale animalelor. „Cum a realizat aceasta, o arată istoria culturii sale, la care participă și popoarele cele mai primitive și care este partea cea mai interesantă din istoria omenirii“.²⁵

După Herder, activitatea din domeniul culturii are drept fundament aceeași energie și forță vitală ca și activitatea biologică, dar transfigurată și rafinată. Istoria nu se confundă însă cu natura, ci constituie o nouă ordine de realitate, o nouă formă de activitate, care consumă de asemenea energie.

În spiritul istorismului lui Herder, dar și cu influențe hegeliene, Maiorescu consideră cultura o creație a unei categorii de oameni care, „scăpați de nevoia de a-și agonisi, cu mâinile lor, propria existență, sunt împinși de a da altă expresie puterii vitale ce fierbe în ei“²⁶. Remarcăm că la Maiorescu, ca și la Herder, energia care a stat la baza creației social-istorice și culturale nu este pusă pe seama

²³ Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, vol. V, p. 129.

²⁴ Titu Maiorescu, *Opere*, vol. I, 1978, p. 140–141.

²⁵ J.G. Herder, *Scrieri*, Editura Univers, 1973, p. 120.

²⁶ Titu Maiorescu, „Convorbiri literare“, nr. 5/1871, p. 68.

„spiritului poporului“ (*Volksgeist*) ca în școala istorică germană, ci, ca la Herder, pe seama puterii de viață pe care o are omul ca ființă naturală și pe care o transfigurează pe plan spiritual. Maiorescu aplică această idee la condițiile de la noi, pentru a evita piederea de timp și de energie în acțiunea de construcție socială și culturală. Totuși, asemănările se opresc aici, căci Herder avea în vedere o dezvoltare progresivă naturală. Or, Maiorescu acționa într-o societate rămasă în urmă având ca ideal o cultură și o civilizație modernă, diferită de cele reale și tradiționale de la noi. Mai mult, se crease o situație în care se introduse să formă noi de cultură și de civilizație, cărora le lipsea fundamentalul social. Această realitate trebuia cercetată critic. Trebuia, pe de o parte, creat un fundament nou pentru formele culturale moderne existente, iar pe de altă parte, trebuia să introduse sau să create valori universale — adevăr, frumos — private ca absolute. Era necesară o *conștiință istorică* și *critică* totodată. Dacă ar fi rămas un istorist pur, Maiorescu ar fi trebuit să scuze, ca și adversarii săi, realitatea existentă, căci era un rezultat al unor condiții istorice specifice. El a fărmănat însă istorismul și hegelianismul cu criticismul pentru că lupta pentru un ideal, pentru construirea unei realități social-istorice care nu exista și care *trebuia să fie*. Criticându-l pe Kant pentru că preconiza un ideal, ce trebuie să fie, dincolo de ceea ce este, Hegel spunea că „rațiunea trebuie să dea lecții istoriei“. Tudor Vianu, respingând istorismul ca baza teoretică a construcției sociale și culturale maioresciene, n-a sesizat faptul că aceeași poziție ca și istorismul german avea și hegelianismul pe care îl susținea Maiorescu.

Adevărul este că Maiorescu a creat un istorism nou — *istorismul* critic, activ și constructiv, care l-a călăuzit în acțiunea de constituire a societății și a civilizației moderne în România. „Acest istorism critic este valabil pentru orice țară rămasă în urmă. Prin istorismul său critic, compatibil cu critica și cu valorile absolute, Maiorescu a depășit opoziția dintre istorism și raționalism. Aceasta i-a adus însă complicații în problema națională, specifică istorismului, fiind acuzat de cosmopolitism. De aceea, el a trebuit să depășească naționalismul și patriotismul tradițional (promovat până la 1867), care era pasiv și justificativ. El și-a format o nouă conștiință națională, critică și activă, care avea ca ideal nu justificarea și apărarea independenței naționale, ci afirmarea activă a forței națiunii, prin crearea unei culturi și civilizații moderne, la nivelul civilizației universale. Pentru aceasta, trebuia să respecte autonomia valorilor universale, care unesc națiunile prin ideal.

Se știe că Maiorescu a adoptat principii istoriste, deci relativiste, iar pe de altă parte, că a fost un mare apărător al autonomiei valorilor universale promovate de știință și artă, care consideră adevărul și frumosul ca fiind valabile oriunde și oricând, deci dincolo de spațiu și de timp. Această altoire a istorismului (poate chiar a hegelianismului) cu raționalismul critic, mai precis cu criticismul kantian, i-a oferit mai târziu lui Maiorescu posibilitatea de a folosi estetica lui Schopenhauer pentru a promova valori literar-artistice în România, fără să renunțe la istorismul său *sui generis*.

Titu Maiorescu a urmărit și educarea tinerilor români în spiritul filosofiei europene și nașterea unei școli filosofice românești necesare oricărei culturi

moderne închegate, linie continuată de Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, I. Petrovici, M. Djuvara, M. Florian, N. Bagdasar. Doctoratele în filosofie au început să se înmulțească de la Titu Maiorescu. El a avut o nobilă manie didactică. Aceea de a face din poetii consacrați ai „Con vorbirilor“, profesori universitari de filosofie. Poet cu adânc fond filosofic, Eminescu nu putea să nu îspitească pe Maiorescu spre a-l îndruma în cariera universitară. Aceeași tentativă a încercat-o Maiorescu patru decenii mai târziu cu Panait Cerna, care s-a chinuit cătiva ani la universitățile din Berlin și Leipzig, reușind să-și treacă doctoratul. Dacă o moarte fulgerătoare nu l-ar fi smuls dintre cei vii, o lună după trecerea examenului de doctorat, Cerna ar fi ajuns cu siguranță profesor de estetică la Facultatea de Litere din București. Cu Eminescu lucrurile nu au mers atât de lesne. Propunerea pe care Maiorescu o face poetului, pe când se afla la Berlin, de a-și procura mai repede un titlu academic spre a-i se putea crea o catedră de filosofie, provoacă nedumerirea lui Eminescu. El răspunde într-o scrisoare lungă și bine chibzuită la 5 februarie 1874, din Charlottenburg, scrisoare din care reiese nu numai rara modestie a lui Eminescu, dar și concepția înaltă pe care o avea el despre o catedră universitară și despre studiul filosofiei în genere. I se pare știința prea vastă pentru a putea fi acumulată în scurtul timp în care un doctorat făcut de mândruială este totuși cu putință. De la Mihai Eminescu și Panait Cerna, pe care Titu Maiorescu i-a îndeinmat să se preocupe de predarea filosofiei, ceea ce chiar el a făcut, școala filosofică maioresciană cuprinde multe alte nume cunoscute. Gh. Vlăduțescu îi numește direcția nouă: Maiorescenii și enumeră printre alții pe M. Dragomirescu, P.P. Negulescu, Ion Petrovici, Eugen Lovinescu, Paul Zarifopol, Șerban Cioculescu, Perpessicius, Tudor Vianu²⁷.

Criticul român revine la idealul de umanitate universală modernă preconizat de Herder, teoretizat, de altfel, de el în etapa berlineză, când aborda problemele pe plan pur teoretic. Totuși, în noua etapă intervine un element nou: conștiința critică, cerută de nevoia de a elimina elementele din vechea conștiință națională, elemente care constituiau o frână în calea construirii și a civilizației moderne în România. Noul patriotism cerea o activitate luminată, un efort de purificare a conștiinței, de depășire a manifestărilor pur declarative sau laudative, care nu împingeau cu nimic mai departe cultura și civilizația în patria noastră.

În afara de această purificarea generală a mentalității tradiționale, la noi se putea deschide o cale nouă, comodă și falsă, de manifestare a conștiinței naționale: îndreptarea eforturilor principale în direcția creării, în ochii străinătății, a unei impresii spre a dovedi lumii că noi am creat deja *cultura modernă*, în loc să se folosească energia națiunii pentru progrese reale, prin activitate creatoare efectivă²⁸. Este de asemenea necesară acum ca și atunci critica nonvalorilor, a aparențelor și a dorinței de a epata prin vizibilitate nerealistă.

În concluzie vom remarcă câteva dintre ideile filosofice ale lui Titu Maiorescu prezentate aici cu mare valoare actuală pentru evoluția culturii române:

²⁷ Gheorghe Vlăduțescu, *Neconvențional despre filosofia românească*, București, Editura Paidea, 2002, p. 16–22.

²⁸ Titu Maiorescu, *Observări polemice* (1868), în *Opere*, vol. I, p. 131.

— Limba fiind ființă organică specifică unui popor, bine educați nu putem fi decât în limba națională (idee preluată de la Herder).

— Este esențială realizarea culturală reală și abia apoi încercarea de a o comunica ca valoare în străinătate. „Pentru noi patriotismul — scria Titu Maiorescu în 1868 — nu putea fi identic cu imperfecțiunea și o lucrare slabă nu merita lauda prin aceea că era românească. Din contră, tocmai încercarea de a înveli greșelile în mantaua «romantismului» ne-a apărut a fi o înmulțire a pericolelor, deja prea multe, în contra cărora avem să ne luptăm.”²⁹ Este interesant de remarcat că, deși în Germania din vremea sa situația era mai bună ca aceea de la noi de după unire, seriozitatea abordării problemei de către Herder îi impunea o conștiință critică, de care Maiorescu n-a rămas străin. „Patriotismul trebuie în mod necesar să se curete și să se dezbată din ce în ce mai mult de zgura”³⁰, scria marele patriot și umanist german.

²⁹ Herder, *Scrisori pentru promovarea ideii de umanitate*, în *Scriseri*, p. 194.
³⁰ Titu Maiorescu, *În contra școalei Bărnușiu* (1868), în *Opere*, vol. I, Editura Minerva, 1973, p. 468.